
1•94

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

PŘEDMLUVA

Proč vydáváme nový časopis?

Patrně každý, kdo se do podobné práce pouští, má dojem, že existují informace hodné sdělení, pro něž dosud není publikační platforma. V skrytu duše věří, že *"anela pro svetos ajse vitejzis, so les pro trin sveti nane para"* (že přivede na svět hrdinu, jemuž ve třech světech není rovno). Kéž se nám tato nebezpečná představa nestane pýchou, ale pouze pokorným služebníkem poznání - *džaniben*.

Název pro časopis ROMANO DŽANIBEN se zrodil spontánně. Do češtiny jej lze přeložit více způsoby: Romská věda, Vědění o Romech, Poznávání Romů, Romské vědění /tj.co Romové vědí/. Široké sémantické pole romského pojmu má tu výhodu, že v sobě soustřeďuje mnoho významových nuancí, které by měly vytvářet charakter časopisu.

Romistických časopisů je ve světě víc. Nejstarší, JOURNAL OF GYPSY LORE SOCIETY, vychází s přestávkami od roku 1888. Je psán anglicky s citacemi romského folkloru v příslušných dialektech; nedávno se ze své mateřské země Anglie přestěhoval do Spojených států. Francouzský ÉTUDES TSIGANES se zrodil před čtyřiceti lety v Paříži. Čtenáři se v něm setkávají s ukázkami romských dialektů v citacích folkloru i ve verších a drobných prózách romských autorů. Italský dvouměsíčník LACIO DROM je o deset let mladší než jeho francouzský bratr. Německé TSIGANOLOGISCHE STUDIEN nahradily v roce 1990 čtvrtletník GIESSENER HEFTE FÜR TSIGANOLOGIE vycházející od roku 1984. Převážně historické a sociologické příspěvky jsou psány německy, někdy anglicky. V Indii se romistické poznatky šíří od roku 1975 z Čandígarhu, hlavního města státu Pandžáb, prostřednictvím půlročně vydávaného časopisu ROMA. Holandský DROM, založený v roce 1986, je časopis spíše politický než odborný. Soustřeďuje se na boj proti rasizmu. Konečně INTERFACE, publikovaný ve francouzské, německé a anglické mutaci, označuje sám sebe za informační bulletin Centra cikánských studií při Univerzitě René Descarta v Paříži, často však toto skromné poslání překračuje a přináší odborné stati zaměřené na vzdělání a lingvistiku. Vychází čtvrtletně čtvrtým rokem.

Prvních pět uvedených časopisů podává o Romech informace historické, jazykovědné, etnologické, folkloristické, případně sociologické a demografické - tedy více méně poznatky všech vědních disciplin podílejících se na integrální vědě o jednom etnickém společenství - na romistice.

V čem by se tedy měl časopis ROMANO DŽANIBEN lišit?

Na prvním místě se bude lišit tím, že bude psán česky s pokud možno co největším prostorem věnovaným romštině. Najde se dost českých zájemců o romistické stati - s předpokladem, že se nám podaří dělat časopis kvalitně?

"Sar upre, avka the tele, sar tele, avka the upre" (Jak nahoře, tak dole, jak dole, tak nahoře), říká mnohovýznamové romské přísloví. Na jedné straně vybuchuje "dole", ve spodních animálních rovinách lidí a společnosti rasizmus a "ciganofobie", na druhé straně se v horních rovinách člověčenství probouzí nebývalý zájem o poznání *romipen*

(romské kultury, historie, jazyka, mentality), o poznání, které by umožnilo shledávat jednotu lidství v etnokulturní odlišnosti.

V letošním roce se například pět pedagogických fakult v České republice pokouší včlenit alespoň prvky romistických informací do výuky nastávajících učitelů, kteří se ve své budoucí praxi bezpochyby setkají s romskými žáky. Jsou to pedagogické fakulty v Praze, v Brně, v Ústí nad Labem, v Olomouci a v Plzni. Bohužel, nedostává se odborníků romistů, kteří by byli s to zaplnit zející informační vakuum. Není divu. V podstatě až do roku 1989 přetrvávala oficiální asimilátorská politika, která prohlásila romské etnikum, romskou kulturu a romštinu - za odumírající, "reakční", za překážku splynutí "občanů cikánského původu" s ostatní dělnickou třídou. Na zasedání ÚV KSČ 8. dubna 1958 byli Romové kvalifikováni jako "sociálně a kulturně zaostalé obyvatelstvo vyznačující se charakteristickými rysy způsobu života." O romštině bylo řečeno: "je nutné odmítat umělé snahy některých osvětových pracovníků, kteří chtějí z dosavadních dialektů vytvářet cikánský jazyk a literaturu, ... uskutečnění podobných snah by zpomalilo proces převýchovy Cikánů... a napomáhalo by konzervovat starý, primitivní způsob života." (Usnesení ÚV KSČ z 8. dubna 1958 "O práci mezi cikánským obyvatelstvem").

Podobný přístup o věci rozhodujících orgánů znemožňoval průběžné získávání a šíření pravdivých poznatků o Romech a samozřejmě už vůbec neposkytoval institucionální platformu pro výchovu romistů.

Svobodný prostor pro myšlenkové hledání, otevírající se po roce 1989, nabízí možnost, aby se uskutečňovalo romské přísloví "*Ko džanel, achaťol*" (Kdo poznal, chápe).

Proto je mezi osvícenými lidmi, kteří přicházejí s Romy do pracovního styku, doslova hlad po romistických informacích. Jaký jazyk je romština? Jakou má funkci v romském společenství? Odkud Romové přišli a co prodělávali ve své historii? Co podmiňuje jejich mentalitu?

Asimilační politika nesmírně ztěžovala a deformovala sebeidentifikační hledání Romů. Jaképak hledání, když pro ně identifikace byla nalezena stranickými a státními orgány? Jaképak hledání, když jim bylo dáno "právo" stát se Čechy nebo Slováky "cikánského původu"? Ovšem "*Čačipen peske o drom arakhel*" (což lze přeložit dvojím způsobem: pravda si cestu najde, nebo skutečnost se prosadí).

Sotvaže jen trochu asimilační politika polevila, vzedmuly se etnoemancipační snahy. V důsledku Pražského jara vznikl Svaz Cikánů - Romů. Po třech a půl letech byl násilně rozpuštěn, protože vedení Svazu požadovalo v Memorandu zaslaném na ÚV KSČ politický status pro Romy zakotvený v Ústavě. Svaz Cikánů - Romů trval od srpna 1969 do března 1973. Nová asimilační vlna etnoemancipační snahy potopila. Etnoemancipační zkušenost z folklorních přehlídek, politických aktivit, vydávání prvního časopisu ROMANO LIL, kde se poprvé objevovala psaná romština, byla potopena, nikoli však utopena. Začala se znovu objevovat na různých místech republiky, ať ve folklorních souborech, jako byly KHAMORO (Sluníčko), PERUMOS (Blesk), ČERCHEN (Hvězda) nebo v amatérském divadle ROMEN, ve vzniku romských fotbalových družstev a podobně.

Po listopadu 1989 romský etnoemancipační proces doslova explodoval. Romové patřili k prvním, kdo se přidali k Občanskému fóru. Už 21. listopadu byla založena Romská občanská iniciativa (ROI) a letáčky psané v romštině, češtině a slovenštině vyzývaly Romy k solidaritě s těmi, kdo chtějí demokracii.

Bohužel, ona demokracie pro Romy není zdaleka tak lehká a krásná, jak si představovali. Nicméně skýtá možnost, aby to kruté ekonomicko-sociální *tele* (dole) bylo vyvažováno etnoemancipačním *upre* (nahore). Snaží se o to zhruba čtyřicet zaregistrovaných romských reprezentativních organizací, spolků, sdružení. Příležitost přišla nečekaně. Etnoemancipační úsilí je neplánované, živelné, překotné, roztržité - avšak to, co přes všechny rozpory mezi různými reprezentacemi vystupuje na povrch jako společná potřeba, je potřeba poznat sám sebe, uvědomit si podoby a funkce *romipen*.

V každém Romovi, v každé rodině, v každém rodu, v každé komunitě se *romipen* uskutečňuje v jiné míře a v poněkud jiné podobě. Někteří Romové je téměř ztratili, aniž ovšem přestali být ostatními považováni za "cikány". Ztráta jim tedy k ničemu nepomohla. Ovšem staleté genocidní a etnocidní pokusy, ostrakizace a stigmatizace nemohly nepoznamenat postoje Romů k vlastní etnické identitě. Historie zatím ukazuje, že kdykoli chtěl být Rom přijat majoritní společností, musel na jejích hranicích své *romipen* odložit a stát se "Új Magyar", Novým Maďarem, "Nuevo Castellano", Novým Španělem, "občanem cikánského původu" a podobně. To byli ovšem jednotlivci. Nebyli nečetní - bylo jich možná víc, než víme. Ale nevíme o nich právě proto, že se etnicky rozplynuli. Mezi "cikány" zůstávali ti, kteří se svého *romipen* nedovedli vzdát. Spíše nedovedli, než že by nechtěli.

Zdá se, že teprve typ současných společností, institucionalizovaných a technicky vyspělých, více méně demokratických, umožňuje a vyžaduje, aby do nich Romové vplynuli jakožto kolektivita, aniž by se jim bránilo přinést si s sebou své etnikum, jazyk a kulturu.

V České a Slovenské republice vychází v současné době pět periodik vydávaných Romy: měsíčníky AMARO LAV (vydává Rompress v Brně), týdeník ROMANO KURKO (vydává Rompress v Brně), měsíčník ROMANO GENDALOS (vydává Sdružení romských autorů) měsíčník ROMANO LIL (vydává sdružení Jekhetane v Prešově) a měsíčník ROMA (vydává Romani kultura v Bratislavě). V Košicích funguje třetím rokem divadlo ROMATHAN, při němž byla ustavena romská konzervatoř. V letech 1990 - 1993 vyšlo dvanáct romských knižních publikací, bilingvních nebo pouze romských.

Právě romský tisk - psaný ne sice romsky, avšak s romskými rubrikami - názorně ukazuje, jak se Romové snaží poznat a definovat své *romipen*. Zdá se, že největší je žízeň po poznání vlastních dějin. Historické poznání a vědomí je integrální a integrující složkou každé jednotlivé osobnosti i skupiny jako celku. Uvědomuje si vůbec někdo, jak dalekosáhlý vliv na osobnost romského dítěte může mít fakt, že se ve škole za celých osm let nedozví vůbec nic o dějinách svého etnického společenství? Českým dětem jsou od první třídy stavěni za vzor slavní Češi. Do jaké míry se však může Rom, Čechy zeměšňovaný a nepřijímaný, ztotožňovat s českými historickými hrdiny? Byli romští hrdinové? Samozřejmě že byli, ale kdo o nich ví? A jak působí ignorace romských dějin na Čechy? Jak jinak než s despektem se mohou dívat na lidi, kteří zdánlivě "nemají dějiny"?

Doufejme, že i Romům v Čechách časopis poslouží informacemi o *romipen*. Mnohé z těchto informací se autoři bezpochyby dozvědí od Romů samých, avšak utřídí je, zařadí do širších souvislostí, připojí k nim teoretický výklad a takto zhodnocené je vrátí těm, kteří jim je poskytli.

Časopis tedy bude psán česky. Rádi bychom ovšem, aby se stal také platformou pro rozvoj odborné romštiny. Během čtvrt století, kdy se u nás alespoň sporadicky

publikují romské verše a próza, se ukázalo, že romština je dokonale schopná stát se spisovným jazykem. Je pochopitelné, že má schopnost rozvinout se i v jazyk vyjadřující odborné informace. K tomu dojde ovšem pouze tehdy, budou-li se romští romisté pokoušet psát odborné statě romsky. "*Charťaske ačhel rom /charťarindos/ paš e kovinca.*" (Kovářem se stává člověk tím, že dělá kovářskou práci u kovadliny), říká staré přísloví.

Kromě pokusů o odborné romsky psané statě bychom rádi publikovali romštinu věrně zachycenou v prostředí, kde dosud funguje jako základní komunikační prostředek, jako prostředek k vyjádření a uchování tradiční orální tvorby. Romština pohádek a formalizovaných i neformalizovaných vyprávění je krásná, bohatá, vynalézavá. Je to jazykové zřídlo, z něhož mohou čerpat i ti, kdož se budou pokoušet uvést romštinu do nových společenských funkcí.

Přáli bychom si, aby prezentace romistických poznatků vedla k pochopení mezi Romy a neromy. Rádi bychom se vyvarovali "gádžovského" etnocentrismu, který zcela oprávněně Romy pobuřuje. Mnozí "ciganologové" se nedovedou zbavit termínů jako "parazitismus", "pariové", "hostitelská populace" a podobně. Cožpak Romové budou věčnými "hosty" v zemích, kam přišli mnohem dříve než například Evropané do Ameriky? Napadlo by někoho užít o Mohawcích, Odžibvejích nebo Inuitech termínu "hostitelská populace" ve vztahu k "bílým" Američanům? Ví ten, kdo o Romech užívá termínu "pariové", jaké místo zastávali "pariové" na dvoře drávidských vladařů v jižní Indii? Ví, že to byla džátí (kasta), která bubnováním odháněla od panovníka zlou sílu anangu? Ví ten, kdo o Romech v Indii píše jako o "nejnižší vyvržené kastě", že jejich "nízké" postavení je příznačné pouze pro jednu etapu indických dějin, zatímco sláva romské historie sahá patrně až do Mohendžodára a Harrapy, tedy do jedné z nejstarších světových civilizací? Je pochopitelné, že na "ciganologické" stereotypy pak akademicky vzdělaní Romové reagují výkyvem "na druhou stranu", nepodloženou glorifikací *romipen*. Glorifikace je ostatně průvodním jevem každého etnoemancipačního procesu.

Konečně bychom v časopise rádi uskutečnili ještě jednu představu: učinit jej platformou pro dialog. Dialog mezi autory a čtenáři, čtenáři a redakcí, dialog mezi odborníky jednotlivých oborů, jako je historie, lingvistika, demografie, etnologie a další odborné disciplíny, které se účastní na budování romistiky jako vědy o jednom lidském společenství. Vznik parciálních vědních oborů je poplatný omezené kapacitě člověka jako jednotlivce. Skutečnost je ovšem propojená, integrální, a toto propojení je třeba uskutečňovat i v procesu poznávání skutečnosti, o něž se pokoušejí jednotlivé vědní obory. Integrální vědy, mezi něž patří i romistika, poskytují ideální příležitost k tomu, aby se hledaly formy interdisciplinárních přístupů. Bez takového přístupu dochází ke zkreslení a ochromení informace.

Co tedy říci závěrem?

Romské přísloví říká: "*Čiriklo šaj urňisaʼol ča akor, te les hin duj phaka*" (Pták může létat jenom tehdy, má-li dvě křídla). Chce-li někdo poznat Romy, pak jedním křídlem je spolehlivá romistická literatura a druhým křídlem je nezastupitelná, nenahraditelná osobní komunikace s Romy, založená na ochotě a schopnosti nacházet stejnou lidskou podstatu v kulturní odlišnosti, vytrvalá snaha a vstřícnost o pochopení Romů při osobním kontaktu. Zajímavé je, že české přísloví "Jak ty mně, tak já tobě" zní v romštině "*Sar me tuke, avka tu mange*" (Jak já tobě, tak ty mně).

Slovosled má filozofický podtext: Je výzvou k tomu, abych "já" byl ten první, kdo se pokusí o humánní komunikaci. Kdybychom se dovedli řídit touto romskou variantou, a to jak neromové tak Romové, přestalo by patrně platit "*Rom Romeha, gadžo gadžeha*" (Rom s Romem, gádžo s gádžem), a konečně bychom si mohli oddechnout v pocitu "*Manuš manušeha*" (Člověk s člověkem).

Milena Hübschmannová

ANGLÉLAV

Kana pes o dživípen visalífa pal o berš 1989, phundrífa o svetos the le Romenqe. Diňa len možnosť te šunel lenqero romípen. Baro šundípen hazdňa pes maškar o godaver manuša. Arakhen pen the ajsedžene, so bi le Romen xanas pal o svetos.

Amaro lil perel savorenqe, so kamen te axaľ ol le Romenqere jilesqe. Kamas te phundravel o drom kio džankeriben the te sikhavel, sar kola čírlatune the adađivesesqere Roma dživenas the dživen. Amare lileča kamas te del duma the tumenča.

S U M M A R Y

Why do we intend to publish a new romistic journal when there are several periodicals of this nature already in existence: *Journal of the Gypsy Lore Society*, *Etudes Tsiganes*, *Lacio drom*, *Tsiganologische Studien*, *Roma, Drom*, *Interface*? The primary reason is that it will be published in Czech. There is a need for knowledge about *ROMIPEN* i.e. "Romhood": Romany culture, language and history in the Czech and Slovak Republics. An old Romany proverb states, *SAR UPRE, AVKA TELE, SAR THE TELE, AVKA THE UPRE* - "up is the same as down, down is the same as up". In this instance the *TELE* is represented by racism, skin-head attacks, unemployment and the age-old device of using the Romanies as scape-goats. However, it is compensated by the *UPRE*, which on the part of the Romanies is seen as a rapid ethno-emancipation process, and on the part of the enlightened non-Romanies as a desire to know who Romanies really are, plus the necessary good will to support their rights as citizens. In the Czech Republic there are five educational faculties which attempt to provide their students with some knowledge of at least some elements of *Romípen*. These faculties are in Brno, Olomouc, Pilsen, Prague and Usti nad Labem. Unfortunately there is a total lack of teachers who themselves have romistic knowledge. Under the Communist Government a forty year policy of assimilation did not allow for the study of the Romany language,

culture or history. This policy of assimilation was declared at a session of the Communist Party Central Committee in 1958. Romanies were labelled as a social group with a dying ethnicity. The authorities claimed that any attempt to use the Romany language would "hinder the process of the reeducation of gypsies, and only serve to reinforce their primitive way of life". The stark lack of knowledge regarding Romany way of life is a result of this policy. A Romany journal should, and would, try to impart this knowledge. A second aim of *ROMANO DŽANIBEN* is to offer a platform for the development of scientific Romany. In Czechoslovakia, the slovak form of Romany began to be used as a literary language during the short period of the so-called Prague Spring of 1968. In August 1969, The Union of Romanies was founded. It published a bulletin, *ROMANO LIL*, with a regular column written in Romany. The chance to publish in Romany inspired a boom in creative writing. The Union of Romany was abolished in 1973; however, some Romany authors continued to write in Romany and proved it was a language fully capable of expressing poetry, prose and fiction. As with any other language, Romany also has an intrinsic power to develop as a scientific language. According to an old Romany proverb, *CHARŤASKE AČES CHARŤARINDOS* - "You become a Smith only by doing the work of a Smith"; scientific Romany can be developed only by using it in scientific articles. As a source of language development we plan to publish authentic examples of traditional folklore which preserves the richness of vocabulary, metaphors and other devices. We hope that *ROMANO DŽANIBEN* will serve Romany authors who take a scientific interest in *ROMIPEN*. We would like to avoid ethnocentric clichés which still appear in 'Gypsyological' studies. Terms such as 'pariya', 'low cast', etc. are used without the slightest knowledge of what they truly mean. They arouse a completely justifiable negative reaction on the part of the Romanies, who try to compensate for such an approach by the wrongful glorification of *ROMIPEN*. We would like our journal to be a platform for dialogue between authors and readers, between representatives of various scientific disciplines, and between various opinions. Let us conclude with a wish which is offered to a newly born child: "*KAJ TUKE OPRE TE DŽAL ...*" (May you move upwards).